

ARTYKUŁY

JERZY WRÓBLEWSKI

O pojęciu czynu moralnego

1. „Czynem moralnym” — mówiąc ogólnie — nazywa się zachowanie człowieka rozpatrywane w powiązaniu z jego przeżyciami i ewentualnie z konsekwencjami tego zachowania się, które jest moralnie kwalifikowane dodatnio w sposób bezrefleksyjny lub którego wartość się ocenia lub opisuje ze względu na jakąś moralność. Rozbieżności w określeniu tego co jest czynem moralnym wiążą się z różnorodnością moralności i różnicami stanowisk w nauce o moralności.

Dla teoretycznego uporządkowania tych zagadnień dogodnie jest rozgraniczenie trzech znaczeń terminu „czyn moralny”: potocznego, etycznego i metaetycznego.

Rozumienie potoczne czynu moralnego jest bezrefleksyjne. Czyn kwalifikuje się jako moralny wówczas, gdy kwalifikacja ta wyraża zinternalizowane przez mówiącego przeżycia ocen lub norm moralnych. Jest to kwalifikacja o charakterze *explicite* niezrelatywizowanym i wyraża aprobatę moralną.

W przeciwieństwie do potocznego rozumienia czynu moralnego, dwa pozostałe wyrażają kwalifikację refleksyjną, to znaczy uzasadnioną lub co najmniej uzasadnialną ze względu na określone poglądy co do właściwości ocen i norm moralnych. Jeżeli poglądy te wyrażają określoną moralność i są przyjęte przez kwalifikującego dany czyn jako moralny, wówczas mamy do czynienia z „etycznym” rozumieniem czynu moralnego (punkty 15 - 16). Jeżeli zaś poglądy te nie są przyjęte przez kwalifikującego, który tylko opisuje, co z punktu widzenia tych poglądów posiada taką kwalifikację, wówczas mamy do czynienia z „metaetycznym” rozumieniem czynu moralnego (punkty 9 - 13).

Założeniem refleksyjnej kwalifikacji jest zajęcie stanowiska co do wyodrębnienia ocen i norm moralnych. Zakłada się więc, mówiąc krótko, identyfikację moralności, identyfikację przedmiotu oceny moralnej oraz

pewne właściwości tej oceny (punkty 6 - 8). Z punktu widzenia refleksji metaetycznej doniosłe znaczenie ma określenie charakteru wypowiedzi kwalifikującej moralność czynu (punkt 16).

2. Zagadnienia związane z pojęciem czynu moralnego są bardzo sporne. Różne stanowiska stanowią konsekwencje wielu czynników, z których najważniejszymi są: (a) przyjmowane oceny i normy moralne; (b) poglądy na sposoby oceniania i normowania moralnego; (c) charakterystyka pojęć i sposobów uzasadnień używanych w „dyskursie moralnym”; (d) kryteria wyodrębnienia „moralności” spośród innych rodzajów ocen i norm społecznych. Część z tych czynników jest z kolei uwarunkowana przez rozważania na wyższym szczeblu ogólności (np. aksjologia ogólna i pozostałe części filozofii wpływające na zajęcie stanowiska w omawianych sprawach; teoria ocen, dyrektyw i norm; metodologia ogólna).

W ramach niniejszego szkicu nie jest możliwe zanalizowanie nawet podstawowych stanowisk w wymienionych tu kwestiach. Dlatego też przyjmuję w tym opracowaniu tylko założenia, które uzasadniają sposób omówienia pojęcia czynu moralnego.

Jako podstawowe z tych założeń traktuję: (a) założenie filozofii materialistycznej; (b) związek norm i ocen w dziedzinie moralności; (c) rozgraniczenie etyki i metaetyki. Nie omawiam dalej podstawowego założenia filozoficznego, które w kontekście niniejszych rozważań da się w sposób najogólniejszy sformułować negatywnie jako tezę, że nie istnieje odrębny „świat powinności i wartości etycznych”, który byłby opisywany przez niezrelatywizowane normy i oceny etyczne.

3. Załóżmy, że potrafimy wyodrębnić dziedzinę moralności (por. punkt 7), a wówczas nasuwa się pytanie, jaką rolę pełnią w niej oceny i normy. Przyjmuję, że oceny i normy moralne powiązane są ze sobą w taki sposób, iż — przy zachowaniu odpowiednich warunków — można „przejsć” od norm do ocen i odwrotnie. Jeżeli dana jest ocena moralna w standardowej formule „zachowanie Z jest m -wartościowe”, to na gruncie przyjętych w języku danej moralności M reguł przekształcania wynika z tej oceny norma, którą wyraża standardowa formuła „ m -powinno zachować się Z ”. Dla uproszczenia pomijam relatywizację do podmiotów i kontekstu sytuacyjnego (warunków), w których Z jest m -wartościowe czy też m -powinno się Z .

Przyjęcie tego założenia odnosi się tylko do ocen i norm moralnych dotyczących zachowania, które może być lub jest kwalifikowane moralnie. Jeżeliby przyjąć, że przedmiotem oceny moralnej jest coś innego niż

zachowanie, to bezpośrednio przekształcić takiej oceny w normę nie można.

Przyjmując to założenie, w rozważaniach nad czynem moralnym można mówić zarówno o normach moralnych regulujących te czyny, jak też i o ocenach tych czynów, o moralności jako zbiorze norm lub o moralności jako zbiorze ocen¹. Dlatego też odąd dla skrócenia wywodów będę pisał o „ocenach (normach)” tam, gdzie nie prowadzi to do wieloznaczności tekstu. Używam również terminu „kwalifikacja moralna czynu” dla określenia moralnej oceny czynu lub jego regulowania przez normy moralności.

Ocena (norma) moralna może być formułowana w postaci niezrelatywizowanej, lub też zrelatywizowanej². Ta pierwsza została wyżej podana, druga zaś wymaga dodania zwrotu relatywizującego „ze względu na R”. Dodanie tego zwrotu relatywizującego pełni rozmaite funkcje, ale podstawową jest funkcja uzasadniania. Pragmatycznie uzasadnienie jest potrzebne w sytuacji sporu, to jest wówczas, gdy ktoś ma wątpliwości co do zasadności sformułowanej oceny (normy)³ lub też gdy chce uporządkować zbiór ocen (norm) moralnych przez wskazanie ich wzajemnych powiązań⁴.

Spośród uzasadnień ocen (norm) moralnych podstawowe znaczenie dla naszych rozważań mają dwa rodzaje: uzasadnienie przez relatywizację systemową oraz przez relatywizację instrumentalną.

Uzasadnienie przez relatywizację systemową⁵ wyraża standardowa formuła „zachowanie Z jest *m*-wartościowe ze względu na *M*” („*m*-powinno się Z ze względu na *M*”), gdzie zmienna *M* symbolizuje system moralności. Termin „system” jest tutaj rozumiany bardzo szeroko, by objąć rozmaite poglądy na systemowy charakter moralności (por. punkt 10). Uzasadnienie przez relatywizację systemową występuje w dwóch wariantach — zewnątrzsystemowym i wewnątrzsystemowym. Z pierwszym mamy do czynienia wówczas, gdy *M* wskazuje system, ze względu na który zachowanie Z jest kwalifikowane; z drugim wariantem spo-

¹ Por. J. Lande, *Studia z filozofii prawa*, Warszawa 1959, s. 765 - 786; C. F. Broad, *Five Types of Ethical Theory*, 6 wyd., London 1951, s. 277 i n.; G. H. von Wright, *Norm and Action*, London 1963, s. 99 i nast.

² J. Wróblewski, *Kryzys ekologiczny a niektóre problemy metaetyki i aksjologii ogólnej*, „Etyka” 1974, 13, s. 157 - 162.

³ Ch. Prelman, *Usprawiedliwienie normy*, w: *Metaetyka*, red. I. Lazari-Pawłowska, Warszawa 1975, s. 186 i nast.; por. Ch. L. Stevenson, *Istota sporów etycznych*, w: *Metaetyka*, s. 121 i nast. i odmiennie J. Hospers, *Główne teorie metaetyczne*, w: *Metaetyka*, s. 66 i nast.

⁴ Por. J. Wróblewski, *Modele systemów norm a system prawa*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1969, nr 2.

⁵ J. Wróblewski, *Zwroty zrelatywizowane systemowo*, „Studia Filozoficzne” 1978, nr 3.

tykamy się w sytuacji, gdy M identyfikuje element systemu, ze względu na który następuje kwalifikacja.

Oceny (normy) zrelatywizowane systemowo są zdaniami w sensie logicznym, jeżeli relację między Z a treścią ocen (norm) należących do M da się ustalić w sposób spełniający kryteria prawdy i fałszu w danym języku.

Uzasadnienie przez relatywizację instrumentalną⁶ wyrażają standardowe formuły „zachowanie Z jest m -wartościowe jako środek do osiągnięcia C ” („ m -powinno się Z dla osiągnięcia C ”), gdzie zmienna C symbolizuje cel, ze względu na który dodatnio wartościuje się Z (nakazuje się Z). Na gruncie określonych teorii moralności można zredukować relatywizację instrumentalną do systemowej wywodząc, że cel C w tym przypadku jest wartością uznaną w moralności M . Wobec tego tak uzasadnione formuły mają charakter mieszany w tym sensie, że wyrażają zarówno instrumentalną kwalifikację Z jako środka oraz jego kwalifikację nieinstrumentalną przeniesioną z wartości C ⁷. Byłoby to więc wówczas uzasadnienie wewnątrzsystemowe występujące w pewnych rodzajach systemów moralności. Wyodrębniam tę relatywizację jako jeden ze sposobów uzasadniania ocen lub norm moralnych.

Zrelatywizowane instrumentalnie oceny (normy) są zdaniami w sensie logicznym w danym języku pod dwoma warunkami: (a) związek między środkiem i celem jest oparty na prawdziwym zdaniu o powiązaniu empirycznym między tym, co jest traktowane jako środek, a tym, co jest ujmowane jako cel; (b) tego typu powiązanie wystarcza w danym języku do potraktowania wypowiedzi zrelatywizowanej instrumentalnie jako prawdziwej, jeżeli odpowiadające jej zdanie (a) jest prawdziwe. Spełnienie warunku (a) nakłada określone ograniczenia na sposób opisu celu i środka, warunek (b) zależy od założeń semantyki danego języka.

4. Istnieje wiele poglądów na to, w jaki sposób badać moralność. Przyjmijmy, że potrafimy wyodrębnić zbiór ocen (norm), które traktujemy jako moralność⁸. Wówczas moralność ta, zwłaszcza gdy stanowi zbiór względnie uporządkowany, jest nazywana niejednokrotnie „etyką normatywną” lub czasem wprost „etyką”. Moralność może być badana z punktu widzenia czynników, które wpływają na jej powstawanie i zmia-

⁶ Np. G. H. von Wright, op. cit., rozdz. I, pkt 7; por. tenże, *The Varieties of Goodness*, London 1963, rozdz. II; E. Leniewicz, *Dyrektywy praktyczne*, Warszawa 1971, rozdz. II

⁷ J. Wróblewski, *Kryzys...*, s. 160 i nast.

⁸ Por. M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1963, rozdz. VI. Wobec trudności z ustaleniem analitycznej definicji moralności ustalenie zakresu moralności nie jest moralnie neutralne, por. teżże, *Socjologia moralności*, Warszawa 1963, s. 174 i nast.

ny oraz na jej oddziaływanie w grupach społecznych i procesach motywacyjnych jednostek (tzw. socjologia i psychologia moralności). Czasem wyodrębnia się prosty opis tej moralności jako tzw. etykę opisową⁹. Wreszcie analizę uzasadnienia wypowiedzi i norm moralnych czy też, szerzej, argumentacji moralnych oraz języka moralności mianuje się „metaetyką” w ścisłym znaczeniu tego terminu. „Metaetyką” w szerokim znaczeniu dogodnie jest nazwać wszelkie opisy moralności („etyki normatywnej”, „etyki”), a więc obejmuje ona etykę opisową, socjologię i psychologię moralności raz metaetykę w nauczaniu ścisłym. W niniejszych rozważaniach używam terminu „metaetyka” w szerokim znaczeniu, jako synonim „nauki o moralności”.

Przeciwstawienie etyki i metaetyki wiąże się z wieloma zagadnieniami filozoficznymi i metodologicznymi, nie mogę ich jednak analizować w niniejszym szkicu¹⁰. Dlatego też ograniczam się do wymienienia założeń, na jakich opieram to przeciwstawienie.

Po pierwsze, przyjmuję, że da się rozgraniczyć oceny, normy i wypowiedzi opisowe. W kontekście naszych rozważań wystarczy przyjąć, iż wypowiedzi moralności lub odnoszące się do moralności są formułowane w naturalnym języku etnicznym. Zwroty tego języka charakteryzuje na poziomie pragmatyki wielofunkcyjność. Polega ona na tym, że użycie zwrotów tego języka w różnych kontekstach spełnia rozmaite funkcje¹¹. Wśród nich mieści się funkcja opisująca (deskryptywna) oraz funkcja oceniająca (emotywna) i wpływająca (sugestyjna, dyrektywna). Zaliczenie wypowiedzi do kategorii ocen czy opisu zależy od tego, jaka z funkcji wypowiedzi dominuje w danej sytuacji jej użycia. Gdy natomiast sytuacji tych nie znamy, to wówczas na podstawie sposobu sformułowania zwrotu zakłada się, że jest on w standardowych sytuacjach oceną, normą lub opisem.

Po drugie, przyjmuję, że wypowiedź „X jest czynem moralnym” w rozumieniu etycznym jest dodatnią oceną X. Ocena taka może być powiązana z opisem cech X-a, ze względu na które w danej moralności X jest czynem moralnym. Jednak wypowiedź ta nie jest opisem tych cech, lecz wyraża ocenę. Wpływa to na właściwości omawianej wypowiedzi (por. punkt 16).

Po trzecie, przyjmuję, że wypowiedzi „X jest czynem moralnym”

⁹ Por. np. R. B. Brandt, *Ethical Theory*, Englewood Cliffs 1959; S. Zink, *The Concepts of Ethics*, London 1962; R. Lautmann, *Uwagi o metaetyce*, w: *Metaetyka*, s. 13 i nast.; T. Czeżowski, *Etyka jako nauka empiryczna*, w: *Metaetyka*, s. 398 i nast.

¹⁰ Por. np. A. Gewirth, *Metaetyka a etyka normatywna*, w: *Metaetyka*; L. W. Summer, *Etyka normatywna a metaetyka*, w: *Metaetyka*; R. B. Brandt, *Metaetyka*, w: *Metaetyka*; R. Lautmann, *op. cit.*

¹¹ Por. np. C. K. Ogden i I. A. Richards, *The Meaning of Meaning*, New York 1959, rozdz. X; R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris 1963, s. 87-103.

w rozumieniu metaetycznym jest stwierdzeniem opisowym stosunku między X posiadającym pewne cechy a moralnością M ; jest to wypowiedź skrótowa, której najprostsza formuła brzmi „ X jest czynem moralnym ze względu na M ” (por. punkt 18). Zakłada się przy tym, że M formułuje kryteria, za pomocą których można orzec, czy X posiada określoną wartość moralną ze względu na M . Wypowiedź taka ma charakter opisowy, choć może w konkretnej sytuacji łączyć się z ocenianiem. Analogicznie przedstawia się sprawa, gdy wypowiedź taka zostanie zrelatywizowana instrumentalnie (por. punkt 3).

Zaproponowane tutaj użycie terminów „etyczny” i „metaetyczny” jest konwencją terminologiczną dogodną dla analizy pojęcia czynu moralnego.

5. „Czyn moralny” w potocznym rozumieniu jest to czyn określaný jako „moralny”, „słuszny”, „sprawiedliwy”, „dobry” itp., zwrot ten wyraża dodatnią kwalifikację czynu będącą reakcją podmiotu na określoną sytuację postrzeganą lub wyobrażoną. Jeżeli kwalifikacja ta jest oparta na zinternalizowanych ocenach i normach, to nie są one przez podmiot uświadomione, i w tym sensie jest to kwalifikacja bezrefleksyjna.

Wyodrębnienie „czynu moralnego” w rozumieniu potocznym stanowi hipotezę, której sprawdzenie wymagałoby podjęcia badań socjologicznych i psychologicznych. Badania te ustalają, co w określonej grupie społecznej potocznie kwalifikuje się jako „czyn moralny” czy jako „moralne” lub „niemoralne”. Kierunki metaetyki, które starają się nie odbiegać od intuicji języka naturalnego, potocznego, mogłyby w ten sposób weryfikować swe ustalenia lub też modyfikować własne założenia metodologiczne.

6. Posługiwanie się zwrotem „czyn moralny” w sposób umożliwiający kontrolę zasadności tej kwalifikacji wymaga identyfikacji moralności. Nie występuje to przy potocznym rozumieniu „czynu moralnego”, które z założenia nie jest refleksyjne.

Przy używaniu terminu „czyn moralny” w rozumieniu etycznym zagadnienie, czym jest moralność, jest rozpatrywane z perspektywy określonej moralności. Moralność ta wyznacza, co jest moralnie dodatnie i na jej gruncie się wartościuje. Wszystko inne jest albo ocenione jako moralnie negatywne, albo jako moralnie indyferentne.

Natomiast użycie terminu „czyn moralny” w rozumieniu metaetycznym ze względu na relatywizację do różnych moralności nasuwa zagadnienie wyznaczenia znaczenia terminu „moralność”. W rozważaniach metaetycznych albo trzeba określić przez „moralność” to, co jest tak okreś-

lone przez zbiory ocen (norm) nazywające siebie „moralnością”, albo też oprzeć się na określonej teorii moralności, nawiązującej do etyki opisowej lub socjologii i psychologii moralności lub do konstrukcji metaetyki w wąskim rozumieniu.

7. Współczesne analizy z zakresu socjologii, nauki o moralności i prawnictwa częstokroć zestawiają ze sobą szereg środków kontroli społecznej w postaci różnorodnych norm i związanych z nimi ocen. Wymienia się tu z reguły moralność, prawo, zwyczaje, obyczaje i reguły organizacyjne.

Znana jest trudność dokonania klasyfikacji reguł, które funkcjonują w społeczeństwie. Proponowane typologie mają charakter propozycji terminologicznych, przy czym określona reguła może funkcjonować jednocześnie jako reguła należąca do różnych typów ze względu na treść formułowanych w niej wzorów powinnego zachowania. Rozważania nad funkcjami są związane również z charakterystyką konsekwencji ich przestrzegania czy nieprzestrzegania oraz istnieniem lub nieistnieniem zinstytucjonalizowanego aparatu kontroli. Rozgraniczenie moralności od innych ocen (norm) społecznych zakłada z jednej strony charakterystykę teoretyczną samej moralności, z drugiej zaś tych ocen (norm), jakie się od niej odróżnia. Dlatego też zagadnienia określenia moralności, niezbędne w rozważaniach metaetycznych, są powiązane z takimi teoriami, jak teoria moralności, teoria prawa, socjologiczne teorie rozmaitych reguł i ocen społecznych itp.

Rozgraniczenie dwóch grup reguł, które z funkcjonalnego punktu widzenia odgrywają rolę podstawowych regulatorów najważniejszych normowanych dziedzin życia społecznego, to jest prawa i moralności, powstało w doktrynie stosunkowo niedawno. Do czasu rozgraniczenia prawa i moralności normatywne *universum* życia człowieka nie było doktrynalnie zróżnicowane na rozmaite zbiory czy systemy, lecz stanowiło jedną całość stanowiącą ze współczesnego punktu widzenia *mixtum compositum* etnosu charakteryzującego daną kulturę.

Przeciwstawienia prawa i moralności budowane są na rozmaitych podstawach¹². „Teorie” rozróżnienia moralności i prawa mają wyjaśniać również różnice struktur norm moralnych i prawnych, sposobów wy-

¹² Np. L. Petrażycki, *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, Warszawa 1959, t. I, rozdz. II; M. Ossowska, *Socjologia moralności*, Warszawa 1963, s. 251-268; tejsze, *Podstawy...* s. 294 i nast. H. Jankowski, *Prawo i moralność*, Warszawa 1968; Z. Ziemiński, *Etyczne problemy prawnictwa*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1972; relacje treściowe norm moralnych i norm prawnych rzucają się w oczy przy systematyzacji tych pierwszych, por. M. Ossowska, *Normy moralne*, Warszawa 1970, *passim*.

znaczenia przedmiotu ich regulacji, ich funkcjonowania w społeczeństwie itp. „Teorie” te, jeżeli nie są propozycjami użycia terminu „moralność” i „prawo”, starają się uwzględnić z grubsza intuicyjne ustalenie określenia moralności i prawa kładąc nacisk na ich cechy różnicujące.

Założeniem jednak wszystkich tego typu rozważań jest dostatecznie ściśle określenie analizowanych porównawczo zjawisk, a więc z jednej strony moralności, z drugiej zaś prawa, zwyczajów itp.

8. Warunkiem posługiwania się terminem „czyn moralny” w ujęciu refleksyjnym jest co najmniej określenie, co jest moralnością, ze względu na którą dokonuje się oceny lub stwierdzenia moralności czynu. Analiza wykazuje, że brak jest powszechnie przyjętej koncepcji moralności, która charakteryzowałaby właściwości ocen (norm) moralnych w taki sposób, by wyróżnić je spośród innych.

Za M. Ossowską¹³ można wyróżnić trzy rodzaje moralności charakteryzowanej jako zbiór reguł, które wpływają na rozbieżność określeń moralności. Ujmuje się moralność jako: (a) reguły dobrego współżycia, a więc higieny społecznej; (b) reguły osiągania szczęścia (felicytologia); (c) reguły dążenia do doskonałości (perfekcjonistyka). Niezależnie od możliwych kombinacji tych trzech ujęć, każde z nich wiąże się z odmiennymi problemami oraz sposobami uzasadnień formułowanych norm i związanych z nimi ocen.

Jest jasne, że przyjęta koncepcja moralności wpływa na to, co jest czynem moralnym w rozumieniu etycznym. W nurtach moralności ujmowanej jako zasady higieny życia społecznego czynem moralnym będzie taki czyn, który sprzyja właściwemu współżyciu między ludźmi. W nurtach felicytologicznych czynem moralnym jest czyn, który sprzyja szczęściu jednostki lub też szczęściu zbiorowemu grupy społecznej. W nurtach perfekcjonistycznych czynem moralnym jest taki czyn, który przyczynia się do doskonałości sprawcy.

9. „Czyn moralny” w rozumieniu metaetycznym — mówiąc ogólnie — to taki czyn, który jest relewantny moralnie ze względu na określoną moralność. Kwalifikacja więc tego czynu polega na stwierdzeniu, że ze względu na określoną moralność *M* czyn ten posiada wartość dodatnią albo ujemną. Poza czynami moralnymi w tym ujęciu znajdują się jedynie czyny moralnie irrelewantne z punktu widzenia moralności *M*.

Standardowa wstępna formuła określenia czynu moralnego w rozumieniu metaetycznym brzmi: „*X* jest czynem moralnym ze względu na

¹³ M. Ossowska, *Podstawy...*, s. 345 - 354.

M ", gdzie M symbolizuje określoną moralność lub zbiór określonych moralności. W dalszych rozważaniach dla uproszczenia będę pisał o zagadnieniach czynu moralnego w rozumieniu metaetycznym tak, jakby chodziło o stwierdzenie stosunku X -a do określonej moralności.

Charakterystyka X -a jako czynu moralnego w ujęciu metaetycznym wymaga: (a) identyfikacji moralności; (b) identyfikacji przedmiotu oceny moralnej; (c) identyfikacji cechy X -a, która stanowi podstawę do jego kwalifikacji jako czynu moralnego.

Zagadnienia identyfikacji moralności zostały omówione poprzednio, gdy zarysowano różnorodność określeń moralności oraz wyodrębnienie jej z *universum* normatywnego rozmaitych norm i ocen (punkt 7). Dalej zajmę się systemowym charakterem moralności, który wpływa na charakterystykę czynu moralnego w rozumieniu metaetycznym (punkt 10). Następnym zagadnieniem jest identyfikacja czynu moralnego jako przedmiotu kwalifikacji z punktu widzenia określonej moralności, co stanowi fragment szerszego problemu, tzw. przedmiotu oceny moralnej (punkt 11). Czyn moralny, jak i każdy przedmiot oceny moralnej, jest scharakteryzowany przez określone cechy, a rozważania metaetyczne wskazują różnorodność koncepcji filozoficznych, związanych z tym zagadnieniem (punkt 12).

10. Niespójność treściowa moralności zostawia otwartym pytanie, czy można mówić po prostu o moralności w ogóle, czy też należy rozważać pewne typy moralności wyodrębnione ze względu na przyjęte kryteria (punkt 8). Odrębnym zagadnieniem są właściwości strukturalne moralności, ujmowane jako problem jej systemowego charakteru. Podstawowe stanowiska dają się sprowadzić do koncepcji systemowego i asystemowego charakteru moralności.

Systemowe koncepcje moralności¹⁴ twierdzą, że moralność, a więc zbiór norm i ocen, jest uporządkowana (lub da się uporządkować) w postaci systemu scharakteryzowanego przez relacje nadrzędności i podrzędności oraz wynikania na podstawie przyjętych reguł inferencyjnych. Skrajne warianty tej koncepcji ujmują moralność jako system dedukcyjny, w którym z aksjomatycznie przyjmowanych ocen (norm) moralnych przy przyjęciu wielu definicji wyprowadzone są oceny (normy)

¹⁴ Por. klasyczny tekst B. Spinoza, *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, Warszawa 1957; M. Ossowska, *Główne modele „systemów” etycznych*, „Studia Filozoficzne” 1959, nr 4, T. Nordenstam, *Model dedukcyjny*, w: *Metaetyka*; A. Iwin, *Logika ocen absolutnych*, w: *Metaetyka*; I. Lazari-Pawłowska, *Model dedukcyjny w etyce*, w: *Mataetyka*; M. Zirk-Sadowski, *Postulat etyki bezkodeksowej a stosunek prawa do moralności*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego; nauki humanistyczno-społeczne” 1979, z. 25, ser. I, s. 16 - 24.

nizszego stopnia ogólności; na podstawie przyjętych reguł inferencyjnych oraz pewnych twierdzeń empirycznych można formułować oceny (normy) konkretnych zachowań, również innych przedmiotów oceny moralnej. System moralności niezinstytucjonalizowanej jest tzw. systemem statycznym, tj. takim, w którym istnieją powiązania inferencyjne między elementami, natomiast brak jest norm kompetencyjnych, które wyznaczają określone autorytety dla ważnego w danym systemie formułowania ocen (norm) moralnych¹⁵.

Umiarkowane warianty koncepcji systemowego ujęcia moralności traktują ją jako luźniej uporządkowany zbiór ocen (norm); podkreślają niemożliwość zastosowania doń rygorów nakładanych na dedukcyjne systemy zaksjomatyzowane i posługiwanie się zwrotami o charakterze niedookreślonym, dzięki czemu system taki ma charakter otwarty, a formułowanie norm i ocen odnoszących się do konkretnych sytuacji pozostawia luzy decyzyjne.

Analiza funkcjonujących moralności wskazuje, że co najmniej część z nich da się ująć systemowo w wariacie umiarkowanym. Natomiast brak jest argumentów na to, iż każda funkcjonująca moralność daje się zrekonstruować w postaci przyjmowanej dla skrajnego wariantu ujęcia systemowego.

Jeżeli przyjąć systemową koncepcję moralności, rozumiejąc przez „system” pewien sposób uporządkowania elementów tej moralności, to wówczas zwrot „*X* jest czynem moralnym w rozumieniu metaetycznym” jest zwrotem zrelatywizowanym systemowo. Uwidacznia to formuła tego czynu „*X* jest czynem moralnym ze względu na system *M*” (por. punkt 3).

Asystemowe koncepcje moralności¹⁶ przyjmują, iż wskazanie powinno moralnie zachowania czy też jego ocena jako dobrego lub złego moralnie ma charakter konkretny i ze względów zasadniczych nie może stanowić podstawy do utworzenia przez generalizację ogólnych norm czy kryteriów oceny, ani też nie może być przez nie uzasadniona. Jest to w tym sensie „moralność bez kodeksu” czy też „moralność sytuacyjna”, wyraża emotywnie reakcje na określone sytuacje, które mogą być jako społecznie i kulturowo uwarunkowane. Moralność w tych koncepcjach to konkretne oceny i normy, a badanie ich to opis połączony z ewentualną analizą socjologiczną i psychologiczną.

Przy asystemowej koncepcji moralności zwrot „*X* jest czynem moral-

¹⁵ Por. J. Wróblewski, *Modele...* s. 23 - 28.

¹⁶ Por. np. J. Messner, *Das Naturrecht*, Innsbruck-Wien-München, 4 wyd., 1960, s. 45, 98; A. Ross, *On Law and Justice*, London 1958, s. 63 i nast.; I. Lazari-Pa-włowska, *Pryncypializm i sytuacjonizm w etyce*, „Studia Filozoficzne” 1978, nr 7; M. Zirk-Sadowski, op. cit., s. 5 - 11.

nym" w ujęciu metateoretycznym wyraża formuła „ X jest czynem moralnym ze względu na M ”, gdzie M symbolizuje konkretną normę lub ocenę moralną.

Wydaje się, że przyjęcie asystemowej koncepcji moralności nie odpowiada analizie moralności funkcjonującej w społeczeństwie jako środek kontroli społecznej. Nie wyklucza to, rzecz jasna, formułowania przez poszczególne podmioty konkretnych ocen i norm moralnych, które nie są poddawane generalizacji ani też uzasadniane. Można wysunąć hipotezę, że występuje to przy potocznym bezrefleksyjnym rozumieniu terminu „czyn moralny” (por. punkty 5, 16).

Opowiadam się za umiarkowaną wersją koncepcji systemowej i w związku z tym przyjmuję w dalszych rozważaniach, że formułą czynu moralnego w rozumieniu metaetycznym jest „ X jest czynem moralnym ze względu na system M ”.

11. Z punktu widzenia rozważań metaetycznych nasuwa się pytanie, co jest przedmiotem ocen (norm) moralnych. Skoro mówimy o czynie moralnym, to jest on co najmniej jednym z przedmiotów regulacji i wartościowania moralnego. Istnieją jednak koncepcje, według których ostatecznie przedmiotem oceny moralnej jest człowiek działający (a więc np. jego dyspozycje, motywy działania, charakter itp.) w ogóle, w określonych typach sytuacji lub w sytuacji konkretnej. Gdyby przyjąć to stanowisko, to kwalifikacja moralna czynu byłaby jedynie podstawą do właściwej oceny moralnej działającego podmiotu. Pomińmy jednak to zagadnienie, gdyż wykracza poza ramy niniejszego opracowania.

Przyjmujemy więc, że moralność kwalifikuje, to jest normuje i ocenia czyny, które przez to są moralnie relewantne. Ale wówczas nasuwa się pytanie, co się rozumie przez „czyn” jako przedmiot kwalifikacji moralnej.

Analiza rozmaitych moralności prowadzi do wniosku, że czyn jako przedmiot kwalifikacji moralnej jest rozumiany szeroko: obejmuje zarówno pewne zachowanie spełniające określone warunki lub dodaje do niego również pewne właściwości tego podmiotu czy też pewne następstwa jego zachowania.

Z punktu widzenia przedmiotu kwalifikacji moralnej wyodrębniam pięć typów moralności. Jest to moralność, której przedmiotem jest: (a) czyn polegający na świadomym i dobrowolnym zachowaniu podmiotu; (b) zachowanie takie jak w przypadku (a), lecz związane z określonymi przeżyciami podmiotu, jak motywacja lub „wysiłek”, np. motywowane przekonaniem, że zachowanie takie jest moralnie dobre, a nie tym, że przynosi określoną korzyść, lub tak motywowane respektem dla norm

moralnych i wymagające dokonania pewnego wysiłku dla przezwyciężenia oporów psychicznych; (c) przeżycia podmiotu jak w przypadku (b) lub „intencje”, nawet wówczas gdy nie uzewnętrzniły się one w zachowaniu podmiotu; (d) czynny z punktu widzenia następstw, jakie wywołały, przy czym następstwa te są powiązane z oceną przeżyć (punkt b) i ewentualnie z tym, czy podmiot następstwa te przewidział, mógł przewidzieć lub przewidzieć powinien; (e) połączenie co najmniej dwóch z podanych tu przedmiotów kwalifikacji moralnej.

12. Każda moralność — być może z wyjątkiem koncepcji asystemowej — formułuje kryteria, ze względu na które czyn jest moralnie kwalifikowany. Charakter tych kryteriów zależy od tego, co jest przedmiotem tej kwalifikacji (por. punkt 11). W zależności od przyjętej koncepcji poszczególne moralności formułują cechy, które czyn winien posiadać, by go moralnie można było kwalifikować.

W rozważaniach metaetycznych istnieją poważne kontrowersje dotyczące charakterystyk tych cech¹⁷. Koncepcje emotywizmu utrzymują, że kwalifikowanie moralne wyraża jedynie emotywne przeżycia podmiotu, niezwiązane z właściwościami przedmiotu kwalifikowanego. Wśród koncepcji nieemotywistycznych wymienić należy naturalizm utrzymujący, że chodzi o cechy przedmiotu kwalifikacji; są to — wymieńmy przykładowo — stwierdzane następstwa czynów w postaci przyjemności lub przykrości (użyteczność hedonistyczna) lub też inne następstwa, np. zgodność z prawidłowościami rozwoju historycznego (pewne rodzaje historyzmu), czy też wywoływanie określonego rodzaju dyspozycji (np. teorie dyspozycyjne aprobaty).

Do koncepcji nieemotywistycznych zalicza się również tzw. intuicjonizm, utrzymujący, że moralny charakter czynu stwierdza się przez różnie pojmowane intuicje. Intuicjonizm powiązany z idealizmem filozoficznym traktuje kwalifikację moralną jako rezultat swoistego poznania obiektywnych wartości i powinności.

Występują również koncepcje mieszane emotywizmu naturalistycznego, który czasem wiązany jest z tzw. hybrydową koncepcją ocen. Ocena jest rozumiana jako połączenie stwierdzenia, iż przedmiot oceny posiada pewne intersubiektywne stwierdzalne cechy oraz że wystąpienie ich wiąże się z emotywnymi przeżyciami wartościującymi.

¹⁷ Por. np. M. Ossowska, *Podstawy...*, rozdz. VII, VIII; M. Fritzhand, *Główne zagadnienia i kierunki metaetyki*, Warszawa 1970; T. Styczeń, *Zarys etyki*, cz. I: *Metaetyka*, Lublin 1974; A. Pap, *Teorie metaetyczne*, w: *Metaetyka*; J. Hospers, op. cit.

13. Czyn moralny w rozumieniu metaetycznym jest to czyn moralnie relewantny na gruncie określonej moralności. Relewantność moralną czynu określają cechy, jakie czyn musi posiadać, by był dodatnio lub ujemnie kwalifikowany na gruncie systemu moralnego *M*. Ujęcie to wyklucza więc emotywizm, według którego cech takich nie ma, nie przesądza natomiast pozostałych koncepcji (por. punkt 12).

Założeniem metaetycznego rozumienia terminu „czyn moralny” jest to, iż opisowo stwierdza się stosunek między cechami *X*-a a kryteriami systemu moralnego, przy czym przymiotnik „moralny” dzięki relatywizacji systemowej nie ma charakteru dodatniowartościującego.

Od tego z jakimi systemami moralnymi mamy do czynienia ze względu na ich charakterystyki treściowe (por. punkt 8) oraz strukturalne (por. punkt 10) kwalifikacja *X* jako czynu moralnego może być ściślej lub luźniej wyznaczona. Zasadniczo regulacja moralna i kryteria ceny moralnej zostawiają pewne luzy i dlatego na gruncie moralności niezinstytucjonalizowanej dla wielu sytuacji nie ma rozstrzygnięć, które nie mogłyby budzić wątpliwości. Jedynie instytucjonalizacja kontroli przestrzegania reguł moralnych daje możliwość rozstrzygnięć wiążących *ab auctoritate*. Ale wówczas częstokroć uważa się, że taka moralność zostaje „zjurydyzowana”, gdyż stosuje środki kontroli charakterystyczne dla dziedziny regulacji prawnej.

14. Czyn moralny w rozumieniu etycznym to tyle co czyn dodatnio kwalifikowany moralnie. Jest to kwalifikacja z wewnętrznego punktu widzenia określonej moralności, której przyjęcie wyłącza ważność wszelkiej innej moralności jako miarodajnego źródła kwalifikacji¹⁸.

Czyn moralny w rozumieniu etycznym może być określony bliżej tylko na gruncie konkretnej moralności. Określenie to w systemowych koncepcjach moralności ma charakter ogólny, natomiast w koncepcjach niesystemowych dotyczy tylko konkretnych czynów.

Jedynie w koncepcjach systemowych czyn moralny w rozumieniu etycznym może być ogólnie określony przez identyfikację przedmiotu kwalifikacji moralnej oraz cech, ze względu na które czyny te są kwalifikowane.

Czyn etyczny może być również określony ze względu na powszechnie przyjęte czy też elementarne normy moralne, które stanowią część składową wszelkiej systemowej koncepcji moralności.

15. Termin „czyn moralny” w rozumieniu potocznym jest używany

¹⁸ Nie dotyczy to jednak stanowiska etycznej kultury hinduskiej, por. I. Lazari-Pawłowska, *Wobec cudzego świata wartości*, „Osnowa” 1978.

dla sformułowania bezrefleksyjnej dodatniej oceny zachowania (por. punkt 5). Posłużenie się tym terminem jest traktowane jako równoważne ocenom formułowanym za pomocą przymiotników „dobry”, „słuszny”, „sprawiedliwy” itp. Z punktu widzenia socjologii i psychologii moralności, które stwierdzają uwarunkowanie społeczne przeżyć etycznych, użycie tych terminów wiąże się z internalizacją określonych ocen (norm).

Jest dyskusyjne, czy w języku potocznym można mówić o kryteriach identyfikacji ocen (norm) moralnych, co musiałoby zakładać jakąś teorię moralności, czy też raczej należy ograniczyć się do traktowania ich jako elementów ethosu właściwego danej grupie społecznej.

Asystemowe koncepcje moralności zdają się właśnie nawiązywać do posługiwania się terminem „czyn moralny” (lub terminami równoważnymi w danym języku) w rozumieniu potocznym podkreślając niemożliwość generalizacji formułowanych kwalifikacji. Może się to wiązać także z emotywizmem w teorii moralności (por. punkt 12).

16. Na gruncie przeprowadzonych rozważań można przedstawić semantyczny charakter zwrotu „X jest czynem moralnym” w nawiązaniu do najbardziej reprezentatywnych poglądów filozoficznych, aksjologicznych i metaetycznych, przy uwzględnieniu przyjętych założeń pojęciowych (por. punkty 2 - 4).

Zwrot „X jest czynem moralnym” jest zdaniem, jeżeli zachodzi jedna z poniższych możliwości: (a) przyjmuje się idealistyczną koncepcję „świata wartości i powinności”; (b) rozumie się ten zwrot jako ocenę (normę) zrelatywizowaną systemowo w postaci zdania metaetycznego stwierdzającego stosunek między systemem moralności *M* a czynem kwalifikowanym na podstawie kryteriów przyjętych w tym systemie; (c) rozumie się ten zwrot jako wypowiedź zrelatywizowaną instrumentalnie, o ile uzna się, że wyraża ona związek między środkiem i celem, a przyjmuje się, że wypowiedzi tego typu uzasadnione przez zdania mają również charakter zdaniowy; (d) rozumie się ten zwrot jako zdanie psychologiczne stwierdzające zaistnienie przeżyć podmiotu, który je wypowiada lub uznaje; (e) rozumie się ten zwrot jako połączenie zdania stwierdzającego empirycznie występujące cechy *X*-a, któremu towarzyszą przeżycia o charakterze niepoznawczym.

Zwrot „X jest czynem moralnym” rozumie się jako ocenę *X*-a lub jako normę wyrażającą powinność dokonania czynu *X*, jeżeli zachodzi jedna z następujących możliwości: (f) zwrot ten rozumiany jest w sensie etycznym lub potocznym, przy czym nie jest on zrelatywizowany ani systemowo, ani instrumentalnie; (g) zwrot ten jest zrelatywizowany, lecz nie spełnia warunków koniecznych i wystarczających, by uznać go za

zdanie; (h) zwrot ten jest oceną, choć jest jednoznacznie zdaniem (jak w przypadku e); (i) zwrot ten jedynie wyraża pewne przeżycia, lecz ich nie opisuje (przeciwieństwo przypadku d).

Poglądy na charakter semantyczny zwrotu „X jest czynem moralnym” związane są z rozmaitymi koncepcjami filozoficznymi. Filozofia idealistyczna jest koniecznym założeniem poglądu (a), filozofia materialistyczna może być łączona z pozostałymi poglądami. Bliższe zróżnicowanie daje związek tych poglądów z koncepcjami metaetycznymi (por. punkt 12). Emotywizmowi odpowiada stanowisko (i), naturalizmowi — stanowisko (d), emotywizmowi naturalistycznemu — stanowisko (e) (h); intuicjonizmowi, w zależności od jego wersji, można przyporządkować stanowiska (a), (g). Stanowiska (b), (c), (f), (g) mogą być wiązane z różnymi koncepcjami filozoficznymi i metaetycznymi.

Ежи Врублевски

О ПОНЯТИИ МОРАЛЬНОГО ПОСТУПКА

Проведенный анализ понятия морального поступка предполагает материалистическую философию, выделение морали среди других социальных оценок и норм, связь между моральными оценками и нормами, а также разграничение этики и метаэтики.

Автор различает и анализирует три основных значения термина „моральный поступок”. „Моральный поступок” в обыденном понимании выражает лишенное рефлексии моральное одобрение. Остальные два понимания этого термина являются рефлексивными, т.е. выражают обоснованную или, по крайней мере, поддающуюся обоснованию квалификацию. „Моральный поступок” в этическом понимании выражает определенную мораль, принимаемую квалифицирующим этот поступок. В метаэтическом понимании „моральный поступок” выражает констатацию, что поступок квалифицируется с точки зрения определенной морали.

Предпосылкой рефлексивного понимания термина „моральный поступок” является отождествление морали и предмета моральной оценки (нормы), а также установление некоторых ее свойств. Обоснование моральной оценки (нормы) состоит в системной релятивизации (внутрисистемной или внесистемной) или инструментальной. Автор анализирует разные типы морали по чертам предмета морали, а также системного или асистемного подхода к ней. Результатом анализа является рассмотрение семантических признаков выражения „X является моральным поступком” в естественном обыденном языке соответственно различным концепциям морали.

Jerzy Wróblewski

THE NOTION OF MORAL ACT

The author analysed the notion of moral act from the standpoint of materialist philosophy after having distinguished moral norms and values from other social norms and values, ethics from metaethics, and after having described the connection between moral norms and values.

He identified and analysed three basic meanings of the term "moral act". In everyday parlance "moral act" denotes an act that is morally approved of. This usage is called "unreflecting". The remaining two meanings are considered reflective, since they stand for a justified or at least justifiable assessment. Thus, in the second, ethical meaning of the term, "moral act" denotes an act that is approved of by the speaker when he evaluates it from the point of view of his moral system. In the third, metaethical meaning of the phrase, "moral act" qualifies an act as susceptible of evaluation from a moral point of view.

A reflective use of the term requires that a correlation is established between a moral system and the objects of moral evaluation or injunction and the character of that correlation is spelled out. Usually it takes the form of ethical justification that consists in offering a relativization of evaluations to a moral system (the justification itself may or may not be part of the system) or to certain instrumental arguments. The author discusses different types of morality in relation to various properties of the objects being evaluated and in two aspects: systematic and non-systematic. This inquiry leads him to the examination of semantic properties of the phrase "X is a moral act", as it is used in natural language, in the context of different concepts of morality.